

Güney Kore'nin Değişen Dış Politikası ve Güney Kore-AB STA'sına Liberal Hükümetlerarasıcı Bir Bakış

Dong-Woo Cho¹

Özet

Güney Kore, 2011 yılında AB ile geniş kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması (STA) imzalamıştır. Yeni nesil STA'lara örnek oluşturan bu anlaşma, Güney Kore'nin değişen dış politikasının ve ekonomik yapısının bir sonucu olarak da düşünülebilir. Söz konusu değişimler, Güney Kore'nin yaşadığı 1997 krizinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Güney Kore, bu krizden sonra dışa açılma stratejisi benimsemiş ve pek çok tarafla STA imzalamıştır. Bu çalışma, Güney Kore'nin imzaladığı en önemli STA'lardan biri olan Güney Kore-AB STA'sını Liberal Hükümetlerarasıcı bir bakış açısıyla incelemeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Güney Kore-AB STA'sı, Liberal Hükümetlerarasıcılık, 1997 Krizi.

Abstract

In 2011, South Korea signed a comprehensive free trade agreement (FTA) with the EU. This agreement, which sets an example for a new generation of FTAs, can also be considered as an outcome of South Korea's changing foreign policy and economic structure. These changes were the result of the 1997 crisis in South Korea. After this crisis, South Korea adopted a strategy of opening out and signed FTA with many parties. This study tries to analyze South Korea-EU FTA which is one of the most important FTAs signed by South Korea with a Liberal Intergovernmental perspective.

---

¹ Kore Cumhuriyeti Büyükelçiliği Müsteşarı. chodwoo8818@korea.kr.
(orcid.org/0000-0002-9682-9598)
Makale geliş tarihi : 15.11.2019
Makale kabul tarihi : 17.01.2020

Key Words

South Korea-EU FTA, Liberal Intergovernmentalism, 1997 Crisis.

Giriş

Güney Kore, özellikle 2000'li yıllardan sonra ekonomik ve ticari olarak önemli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmede, yaptığı ticaret anlaşmaları önemli bir rol oynamıştır. Güney Kore'nin özellikle son yıllarda önemli atılımlarda bulunmasının arkasında ise yaşadığı ekonomik krizin ve bunun getirdiği yeni dış politika stratejisinin etkisi vardır. Bu sebeple, Güney Kore'nin iç siyasal ve ekonomik yapısının dış politikasına yansımaları Güney Kore'nin kalkınmasında belirleyici olmuştur.

Güney Kore'nin imzaladığı ticaret anlaşmaları arasında Avrupa Birliği (AB) ile yaptığı serbest ticaret anlaşması (STA) önemli bir yere sahiptir. Hem AB'nin Güney Kore için önemli bir pazar olması hem de STA öncesinde AB'nin Güney Kore'nin en büyük ikinci ticaret partneri olması, bu anlaşmayı incelenmeye değer kılmaktadır.

Bu çalışmada, Güney Kore'nin 1997 yılında yaşadığı ekonomik kriz ve bunun ardından geliştirdiği dışa açılma stratejisinin bir parçası olarak yaptığı STA'lar ve özellikle AB ile yaptığı STA incelenecektir. Hem devlet altı aktörlere ve çıkar guruplarına önem vermesi hem de müzakere sürecini detaylı analiz etmesi sebebiyle, incelenen örneğe uygun olarak çalışmada Andrew Moravcsik'in Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisi kullanılacaktır. Böylelikle hem Liberal Hükümetlerarasıcılık Güney Kore-AB STA'sı üzerinde incelenmiş olacak hem de söz konusu STA ile birlikte bu STA'nın arkasındaki süreçler AB ve özellikle de Güney Kore açısından ele alınacaktır.

Liberal Hükümetlerarasıcılığın çalışmanın teorik perspektifi olarak seçilmesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki, bu teorinin uluslararası ilişkileri incelerken dış politika yapım sürecinin de üzerinde durmasıdır. İkincisi ise, müzakere sürecini ayrıntılı olarak açıklayan bir yönünün olmasıdır. Her ne kadar AB entegrasyonunu açıklamak için ortaya çıkmış bir entegrasyon teorisi olarak düşünülse de, uluslararası ilişkilere dair varsayımları bakımından diğer coğrafyalar ve ilişkiler için de uygulanabilir bir niteliktedir. Ayrıca, belirli alanlardaki ileri düzeyli işbirlikleri de bir anlamda tarafların birbiriyle spesifik bir entegrasyonunun göstergesi olabilir.

Güney Kore-AB STA'sı da hem iç siyasi gelişmeler hem de tarafların STA müzakereleri süresince gösterdiği davranışlar bakımından Liberal Hükümetlerarasıcılık bakımından incelenebilecek bir özelliğe sahiptir. Çalışmada AB, Güney Kore ile bir taraf olarak anlaşma imzaladığından, bir devlet gibi tekil bir aktör olarak kabul edilecek ve üye devletlerin davranışları yerine AB'nin davranışları dikkate alınacaktır.

Liberal Hükümetlerarasıcılık ve Temel Varsayımları

Temelde Avrupa entegrasyonunu açıklamak için ortaya atılan Liberal Hükümetlerarasıcılık kavramı ilk olarak Moravcsik'in "*Negotiating the Single European Act: National Interest and Conventional Statecraft in the European Community*" adlı makalesinde yer almıştır.² Bu makalede transnasyonel bir görüşe karşı, hükümetlerarasıcı bir yaklaşımı savunan Moravcsik, transnasyonel teorilerin özellikle hükümetlerin rolünü ve devlet altı grupların politikalar üzerindeki etkisini göz ardı ettiğini savunmuştur. Dolayısıyla Moravcsik, iç siyasal koalisyonların ve bunların dış politika üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.³ Böylelikle Liberal Hükümetlerarasıcılık, iç politika ve dış politikayı ayrı ayrı ele almamış ve dış politikadaki ortaklıkları incelerken iç politikayı da analizine dahil etmiştir. Her ne kadar Avrupa entegrasyonunu açıklamaya yönelik bir teori olsa da, iç politikadaki aktörlerin dış politikadaki ortaklıkları analiz etmedeki etkisini ele alması bakımından Liberal Hükümetlerarasıcılık Avrupa dışındaki ortaklıkları açıklamak için de elverişli bir araç sağlayabilir.

Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisinin adından da anlaşılacağı gibi Liberalizm ve Hükümetlerarasıcılık olmak üzere iki boyutu vardır. Liberalizm boyutunda Moravcsik Liberal teorisinin devletlere, aktörlere ve bunların birbirleriyle ilişkilerine dair üç temel varsayımını kullanmıştır.⁴

Liberal Hükümetlerarasıcılığın bir boyutunu oluşturan Liberalizmin ilk varsayımı sivil toplumun doğasıyla ilgilidir. Liberalizme göre, siyasetin temel aktörleri devlet içerisindeki bağımsız çıkarlarını arayan (rasyonel) bireyler ve özel olarak oluşmuş gruplardır. Bunlar toplumun üyeleridir ve siyasette en belirleyici

---

² Andrew Moravcsik, "Negotiating the Single European Act: National Interest and Conventional Statecraft in the European Community", *International Organization*, Vol: 45, No: 1, 1991, s. 20.

³ Ibid., s. 21.

⁴ Andrew Moravcsik, "Liberalism and International Relations Theory", Paper No: 92-6, *Harvard University Center for European Studies*, 1992, s. 6.

aktör olan toplumu oluştururlar. Bu aktörler, dış politikada rasyonel davranırlar ve uluslararası politikadaki mevcut şartları göz önünde bulundurarak pozisyonlarını belirlerler.⁵

Liberalizmin ikinci varsayımı, devlet-toplum ilişkisini ele almaktadır. Buna göre, Moravcsik Liberal bir anlayışta, hükümetin iç toplumun bazı unsurlarını temsil ettiğini ve bu unsurların çıkarlarının da devlet politikasını oluşturduğunu iddia eder.⁶ Dolayısıyla, devlet politikasının ve hükümetlerin toplumun tamamını temsil ettiği söylenemez. Bu da Liberal Hükümetlerarasıcılıkta, devletlerin dış politikasını oluşturmasında devlet altı aktörlerin neden önemli olduğunun bir açıklaması olarak düşünülebilir. Bu durumda dış politikada devletler arasındaki etkileşimi analiz ederken toplum içi dinamiklerden kaynaklanan sosyal şartların da anlaşılması gerekmektedir.⁷

Liberalizmin üçüncü varsayımı, uluslararası ilişkilerin doğasına ilişkindir. Moravcsik, liberallere göre bunu şu şekilde açıklamıştır: “Devletlerin davranışları, dolayısıyla da uluslararası çatışmaların ve işbirliklerin seviyesi, devlet tercihlerinin doğasını ve şeklini yansıtır.”⁸ Dolayısıyla bu varsayımın göre, devlet davranışları uluslararası ilişkilerin mevcut şartlarından etkilenmektedir.

Liberalizmin Moravcsik tarafından açıklanan bu üç temel varsayımı, Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisinin iki boyutundan ilki olan Liberal boyutunu açıklamaktadır. Teorinin ikinci boyutu ise hükümetlerarasıcı boyuttur. Bu ise uluslarüstücülük-hükümetlerarasıcılık tartışmasının bir parçası olarak açıklanabilir.

Uluslarüstücülük (*supranationalism*) kavramı, Nugent tarafından devletlerin egemenliklerinin bir ölçüde kaybı olarak görülmüştür. Buna göre devletler, kendi tercihlerine uygun olmasa bile yetkili oldukları egemenlik alanlarında bile mutlak bir kontrole sahip değildirler.⁹ Dolayısıyla özellikle Avrupa Birliği (AB) özelinde tartışılan ve yetki devri ile ilgili olan bu konu, entegrasyon teorilerinin önemli tartışmalarından biridir.

Bu konuda Moravcsik ise hükümetlerarasıcı yaklaşımı savunmaktadır. Buna göre, Moravcsik'e göre kontrol her zaman hükümetlerin elindedir. Entegrasyona giden süreçte de kararlar hükümetlerin inisiyatifindedir.

---

⁵Ibid., s. 7- 8.

⁶Ibid., s. 9.

⁷Ibid., s. 13.

⁸ Ibid., s. 10-11.

⁹Neil Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave, 2017, s.558.

Dolayısıyla Liberal Hükümetlerarasıcılık yaklaşımında AB'nin uluslararası kurumlardan daha çok içerideki çıkar gruplarının ve ulusal hükümetlerin yetkileri vurgulanmıştır.¹⁰

Moravcsik'in Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisinin hükümetlerarasıcı olması, AB entegrasyonunu açıklamanın ötesinde, uluslararası ilişkiler dair bir açıklama şekli olarak da düşünülebilir. Buna göre, uluslararası ilişkilerde de AB gibi olmasa da uluslararası kuruluşlar bulunmaktadır. Uluslararası kuruluşların olumlu ya da olumsuz etkileri olabilse de, Liberal Hükümetlerarasıcılığa göre uluslararası ilişkilerin asıl olarak hükümetler tarafından belirlendiği söylenebilir. Devletlerin ilişkilerinin ve yaptıkları anlaşmaların bir sonucu olarak AB'ye benzeyen uluslararası kurumları olan yapıların gelecekte ortaya çıkma ihtimali de yine hükümetlerin inisiyatifiyle oluşturulabilir.

Liberal ve hükümetlerarasıcı boyutların birleştirilmesiyle oluşturulmuş Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisi, uluslararası ilişkileri iç politikadaki aktörleri göz ardı etmeden ve hükümetlerin dış politikadaki rolüne odaklanan bir analiz sunmaktadır. Bu boyutlarla birlikte, Liberal Hükümetlerarasıcı bir analiz, üç temel analiz aşamasından oluşmaktadır: “rasyonel devlet davranışı varsayımı, ulusal tercih oluşumunun liberal teorisi ve devletlerarası müzakerelerin hükümetlerarası analizi”¹¹.

Liberal Hükümetlerarasıcılığın ilk analiz aşaması olan “rasyonel devlet varsayımı”, aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını açıklamaya yöneliktir. Bu varsayımın göre, öncelikle sosyal gruplar ve siyasi kurumlar gibi iç politikadaki devlet altı toplumsal aktörler, devlet çıkarlarının ne olduğunun belirlenmesini sağlar. Sonrasında ise devlet altı grupların etkisiyle çıkarlarının neyi gerektirdiğine karar veren devletler, çıkarlarına uygun bir şekilde rasyonel bir davranış sergilerler. Dolayısıyla devletler, iç siyasetteki çıkar gruplarının ve diğer aktörlerin belirlediği çıkarlara göre hareket eden rasyonel aktörlerdir.¹²

Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisinin ikinci analiz aşaması ise “ulusal tercih oluşumunun liberal teorisi”dir. Buna göre, devlet içerisindeki gruplar, rasyonel bir yaklaşımla, çıkarlarına uygun bir politika belirlenmesi için iç politikada mücadele ederler. Bu mücadelenin sonucunda ulusal çıkarlar

---

¹⁰Ann P. Branch ve Jakob C. Ohrgaard, “Trapped in The Supranational-Intergovernmental Dichotomy: A Response to Stone Sweet and Sandholtz”, *Journal of European Public Policy*, Vol:6 No: 11999, s.125.

¹¹Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 31, No: 4, 1993, s. 480.

¹²Ibid., s. 481-482.

belirlenir. Sosyal gruplar arasında uzlaşa sağlanabileceği gibi, kesin bir uzlaşa olmasa bile, kendi çıkarları doğrultusunda politika oluşumunu etkileyen grup ya da gruplar mücadeleyi kazanmış sayılabilir. Bu gruplar Moravcsik'e göre çıkarları, kimlikleri ve etkinlikleri zamana, yere ve konuya göre değişebilen gruplardır. Ayrıca devlet altı gruplar, doğrudan ya da dolaylı olarak siyasi kurumlar aracılığıyla temsil edilebilir.¹³

Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisinin üçüncü analiz aşaması ise devletlerarası müzakerelerin hükümetlerarası analizidir. Moravcsik, müzakereyi devletlerin çatışan çıkarlarının uzlaştırıldığı ortak seçim süreci olarak tanımlamıştır. Ona göre, "müzakere gücü" (*bargaining power*) devletlerarası müzakerelerin yönünü ve sonuçlarını belirler. Göreceli olarak güçlü olan taraf daha güçsüz olan tarafa göre çıkarlarından daha az taviz verecek ve ortak seçim sürecini kendi lehine kullanabilecektir. Uluslararası kuruluşlar da müzakereleri kolaylaştırıcı, kural koyucu ve düzenleyici bir rol oynayabilirler.¹⁴

Güney Kore-AB STA'sı da bu üç analiz aşamasıyla değerlendirilecektir. Nitekim söz konusu STA rasyonel devlet varsayımı, ulusların tercih oluşumunun liberal teorisi ve devletlerarası müzakerelerin hükümetlerarası analizine olanak sağlayacak bir örnek oluşturmaktadır. Bunun için rasyonel devlet varsayımına göre tarafların neden STA yapmaya karar verdikleri incelenecek ve ulusların tercih oluşumunun liberal teorisine göre ise bu rasyonel tercihin ülke içerisindeki hangi gelişmelerden sonra ortaya çıktığı ele alınacaktır.

Dışa Açılma Stratejisine ve STA'ların İmzalanmasına Giden Süreç: 1997 Krizi ve Etkileri

Güney Kore'nin dışa açılma stratejisi benimsemesinde, bunun için STA'lar yapmak istemesinde ve AB ile yaptığı geniş kapsamlı STA'da ülke içindeki ve dışındaki ekonomik gelişmeler önemli bir rol oynamıştır. Bu olaylardan en önemlilerinden biri Güney Kore'nin 1997 yılında yaşadığı ekonomik kriz ve bunun siyasi ve toplumsal etkilerinin dış politikaya yansımalarıdır.

Genel olarak bakıldığında, 1997 krizi yabancı kreditorlerin Güney Kore bankalarındaki paralarını hızla çekmeleriyle başlamıştır. Bankalar bu yoğun talebe karşılık veremeyince Güney Kore'nin Merkez Bankası'ndan destek

---

¹³Ibid., s. 483.

¹⁴Ibid., s. 497.

istemişlerdir. Güney Kore Merkez Bankası destek verse de bu destek yeterli olmamış, ayrıca Merkez Bankası'nın döviz rezervleri tükenmiştir. Bunun ekonomi açısından sonuçları olumsuz olmuştur, çünkü döviz rezervlerinin tükenmesi Merkez Bankası'nın döviz kuruna müdahale gücünü sınırlandırmış ve Güney Kore'nin para birimi olan Won'un yabancı paralar karşısında değeri hızla düşmesine neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler, Güney Kore'de ciddi bir ekonomik krizin yaşanmasının başlangıcını oluşturmuştur.¹⁵

Krizin gelişim aşaması özet olarak yukarıdaki gibi olsa da Güney Kore için önemli bir dönüm noktası olan 1997 krizinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden iki tanesi öne çıkmaktadır: “zayıf temeller” (*weak fundamentals*) ve “kendini gerçekleştiren kriz” (*self fulfilling*).

“Zayıf temeller” teorisi, döviz krizinin ortaya çıkmasını ekonominin temellerinde aramaktadır. Buna göre, devlet ve özel sektör arasındaki ilişkilerin biçimi, ekonominin seyrini belirler. Eğer devlet ve özel sektör arasında ahbapçavuş kapitalizmi olarak da adlandırılan ve sınırları her zaman net olarak çizilemeyen bir ilişki varsa, bu durum sorunları beraberinde getirir ve döviz krizine neden olur. Bu teorinin açıklama biçimine göre, Güney Kore örneğinde de devlet ve özel sektör arasında yakın bir ilişkinin olması nedeniyle özel sektörün bu ilişkilere dayanarak güçlerini aşan oranda yatırım yapmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bankalar riskli kredilerle özel sektöre gerekli kredileri vermiş ancak bu kredileri tahsil edememiştir. Devletin bu durumda reformlar yaparak gereken önlemleri alması beklenirken, ülke ekonomisine zarar vereceği endişesiyle bu reformlar sürekli ertelenmiştir ve risk gittikçe artmıştır. Uluslararası piyasaya entegre bir ekonomisi olan Güney Kore, bu riski yönetemeyince döviz krizi kaçınılmaz olmuş ve bu kriz büyük bir ekonomik krize dönüşmüştür.¹⁶

İkinci görüş olan “kendini gerçekleştiren kriz” teorisi ise krizin sebebini finans sektöründeki yatırımcıların davranışlarında arar. “Finansal panik” (*financial panic*) olarak da adlandırılan bu görüşe göre, sağlam temeli olan ekonomilerde bile, ülkede yatırımı olan finans kurumları ya da diğer yatırımcılar, herhangi bir istikrarsızlık şüphesi gördüklerinde paralarını o ülkeden çekmektedir. Dolayısıyla, ülke ekonomisinde gerçekte bir sorun olmasa bile, sermaye sahipleri güvenini kaybederse ülkeden paralarını çekecek ve bu durum

---

¹⁵경제위기 10년: 평가와 과제(*Ekonomik Kriz Sonrası 10 Yıl: Değerlendirme ve Görevler*, KDI, Aralık 2007, s. 260).

¹⁶Ibid. idem.

ülkeyi zor duruma sokabilecektir. Bu teoriye göre, Güney Kore örneğinde aslında geçici olabilecek bir likidite probleminde sermaye sahiplerinin paralarını hızla ülkeden çekmesiyle kriz beklentisi gerçekten bir krize neden olmuştur. Bu teoriyi savunanlar, Güney Kore'nin kendini hemen toparlamasını ve yabancı bankalardan alınmış borçlarının vadelerini uzatmasının ardından ekonomik iyileşme sağlanmasını kendi teorileri için bir kanıt olarak görmekte-dirler.¹⁷

Hangi teorinin doğru olduğu net bir şekilde belirlenemese de iki teorinin de Güney Kore'nin yaşadığı 1997 krizini bir yönüyle açıkladığı görülmektedir. Dolayısıyla hem Güney Kore'nin mevcut ekonomik yapısının getirdiği problemlerin hem de sermaye sahiplerinin finansal davranışlarının kriz üzerinde etkili olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.

Sebebi her ne olursa olsun 1997 finansal krizin, Güney Kore'nin dış politikasını ve krizden sonraki ekonomi politikalarını etkileyen önemli bir kırılma noktası olduğu söylenebilir. Aynı dönemde Asya ülkelerinde yaşanan döviz krizinin bir parçası olarak da düşünülebilecek olan kriz Güney Kore'de ekonomik, siyasal ve sosyal değişimlere sebep olmuştur.

Bu değişimlerden en önemlilerinden biri siyasal alanda ortaya çıkmıştır. Hükümet değişikliğine neden olan krizden sonraki ilk seçimlerde Kim Dea-Joong'un liderliğindeki muhalefet partisi iktidara gelmiştir. Ayrıca, krizin partilerin tutumlarında da değişikliğe neden olduğu söylenebilir. Örneğin, siyasal açıdan sosyal devlet politikası izlemesi beklenen yeni iktidar partisi, krizin getirdiği ekonomik koşulları göz önünde bulundurarak beklenenin aksine Neoliberal politikalar izlemeye başlamıştır. Kim Dea-Joong hükümetinden sonra gelen No Mu-Hyun hükümeti de kendisinden önceki hükümetin politikalarını takip etmiştir. Böylelikle Neoliberalizm ve küreselleşme politikaları, bir devlet politikası haline gelmiştir.

1960'lardan 1980'lere kadar Güney Kore'nin geleneksel olarak izlediği "devlet önderliğinde kalkınma" politikası 1997 krizine kadar varlığını sürdürmüştür. Krizle birlikte ise Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund – IMF*)'ndan yardım alması gerekmiş ve bu yardımların bir koşulu olarak Neoliberal reformları gerçekleştirmiştir. Söz konusu reformlar, Güney Kore'nin

---

¹⁷Ibid, s. 261.

devlet önderliğinde kalkınma modelinden bir kopuş ve serbest piyasa ekonomisine bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.¹⁸

Güney Kore'nin 1997 yılına kadar izlediği ekonomi politikalarına bakıldığında, devlet temelli kalkınma politikasının etkileri görülmektedir. Bu kalkınma modeli, özellikle geç sanayileşmiş ülkelerin hızlı bir şekilde kalkınmayı sağlayabilmek için devlet desteği ile sanayileşmesi ve ekonomik kalkınma sağlama stratejisi olarak değerlendirilebilir.

1960'lı yıllarda bu politika Park Jung-Hee hükümeti tarafından kalkınmanın ve ülkeyi dışarıya olan bağımlılıktan kurtarmanın bir yolu olarak görülmüştür. Bu amaca yönelik olarak, 1962-1966 arasında ithal ikameci bir politika izlenmiş, 1966-1971 arasında ise temel sanayi kollarının oluşturulmasına öncelik verilmiştir. Bu sanayileşme atılımı, 1973-1979 yılları arasında da devam etmiş ve bu dönemde de ağır kimya sanayisinin geliştirilmesi sağlanmıştır. Bu sanayileşme ve ekonomik kalkınma atılımlarında, devlet temelli kalkınma politikasının bir parçası olarak özel bankalar kamulaştırılmış ve devletin piyasadaki kontrolü artırılmıştır. Devlet, sanayileşmeyi hızlandırmak için düşük faizli krediler sağlamış ve verilen kredilerin kontrolünü elinde tutmuştur.¹⁹

1960'lı ve 1970'li yıllarda korumacı bir politika izleyen Güney Kore, ithalatı kısıtlayarak yerli sanayiye güçlendirmeye çalışmıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise göreceli olarak serbestleşme dönemi yaşanmıştır. 1981 yılında iktidara gelen Chun Doo-Hwan Hükümeti daha serbest bir politika izleyerek ekonomide serbestleşmeyle birlikte istikrarı da sağlamaya çalışmıştır.²⁰ 1987 yılı ise cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesiyle ülkede siyasi bir değişimin yanında ekonomik dönüşümleri de beraberinde getiren bir yıl olmuştur.

'87 sistemi' olarak da adlandırılan bu dönemde ekonomi adına yapısal değişiklikler olmuş, siyasi olarak ise demokratikleşme sağlanmıştır.²¹ Demokratikleşmeyle birlikte işçi, tüketici, sivil toplum örgütleri gibi aktörlerin

¹⁸ 경제위기 10년: 평가와 과제(*Ekonomik Kriz Sonrası 10 Yıl: Değerlendirme ve Görevler*, a.g.e., s. 259).

¹⁹Ibid, s. 7-10.

²⁰경제기획원, 경제기획원 30년사 II(1981-1992): 자율개방시대의경제정책(30 year History of Economic Planning Board II (1981-1992): Economic Policy of Autonomic open Era, Economic Planning Board, 1994, s.11-41).

²¹김종엽, 박형준, 정태인, 한홍구, 새로운동아시아질서와 87년체제, 창작과비평 2005년봄호(Kim Jong-Yup, Park Hyung-Joon, Jung Tea-In, Han Hong-koo, *New East Asia Environment and 1987 year system*, The Quarterly Changbi, 2005, s.18-63).

ekonomideki ağırlığı artmış; ekonomik serbestleşmeyle birlikte düşük petrol fiyatı, düşük faiz, düşük Won(Dolar ve Yen karşısında) olan dünya ekonomik durumu sayesinde ekonomik kalkınma hızlanmıştır.²²

Serbestleşmenin temelini atan '87 sistemi', 1990'lı yıllarda da etkisini göstermiş ve 1993'te geniş çaplı bir finansal özgürlük ve açılım planı uygulanmaya konmuştur. Bu değişikliklerle bankaların üzerindeki kontrol de azaltılmıştır. 1994 yılına gelindiğinde firmaların gelişen ekonomik durumu ile birlikte daha fazla yatırım yapmak istemesi ve bunun için de krediye ihtiyaç duymasıyla Güney Kore'deki finansal kurumların bu ihtiyacı karşılamak için yurtdışından aldığı kısa vadeli borçların miktarı oldukça artmıştır. Dolayısıyla 1997 yılına gelindiğinde bu kısa vadeli borçların ödenmesi gerekmiş ancak mevcut döviz varlığı bunu karşılamaya yetmemiştir.²³ Hanbo, Jinro, Kia gibi büyük firmalar iflas edince Güney Kore ekonomisine güven azalmış ve yurtdışı bankalardan alınan kısa vadeli borçların vadesi ertelenmemiştir.²⁴

Krizin uluslararası ilişkilere bakan yönü de vardır. 1997'nin Temmuz ayında, Tayland'da başlayan Güney Doğu Asya Krizi'nin bir parçası olarak da düşünülebilecek olan Güney Kore krizinde, bu ülkelerle benzer süreçler yaşanmıştır. Güney Kore'de de bu ülkelerde olduğu gibi para birimin yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmesi, faizlerin artması, borsanın düşüşü gibi gelişmeler yaşanmıştır. Bölgesel olarak yakınlıktan ve finansal olarak birbirini etkileyecek nitelikteki sermaye aktarımı ve ticari ilişkilerden dolayı bir yerde başlayan krizin diğer ülkelerde kriz oluşmasını tetiklediği söylenebilir. Nitekim aynı yılın Kasım ayında Güney Kore de krize girmiştir.

Bölgesel olarak bakıldığında ise Japonya'nın Güney Kore'nin 1997 krizindeki tavrı önem taşımaktadır. Lee Jung-Whan'a göre söz konusu krizde Güney Kore hükümeti krizden çıkmak için en önemli kaynak olarak Japonya'yı görmüş, ancak Japonya'nın ekonomik durumunun da kötüleştiğini fark edememişlerdir. Japonya da finansal krize gireceği endişesini taşıdığından

²²삼성경제연구소, 한국경제 20년의 재조명 - 1987년 체제와의 환위기를 중심으로(1987 Yılı Sistemi ve Döviz Krizi Odaklı olarak Güney Kore Ekonomisinin 20 Yılına Tekrar Aydınlatılması, Samsung Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ekim 2006, s. 21-25).

²³경제위기 10년: 평가와 과제(Ekonomik Kriz Sonrası 10 Yıl: Değerlendirme ve Görevler, a.g.e., s. 24).

²⁴삼성경제연구소, 한국경제 20년의 재조명 - 1987년 체제와의 환위기를 중심으로(1987 Yılı Sistemi ve Döviz Krizi Odaklı olarak Güney Kore Ekonomisinin 20 Yılına Tekrar Aydınlatılması, a.g.e., s. 143).

temkinli davranmış ve Güney Kore'nin borçlarının vadesinin ertelenmesi talebini reddetmiştir.²⁵

Yine de Japonya, çevresindeki ülkelerin krize girmesinin kendisi için de sorun oluşturabileceğini düşünerek, döviz krizi öncesinde bunu engelleme girişimlerinde bulunmak istemiştir. Bu amaçla, henüz Güney Kore krize girmemişken 1997 yılının Eylül ayında Asya Parasal Fonu-APF (*Asia Monetary Fund-AMF*)'nin kurulmasını önermiş ancak ABD maliye bakanlığının itirazıyla bu fon kurulmamıştır. Güney Kore de krize girdiğinde öncelikle bölgesel çözümlere yönelmiş ve Japonya'dan kredi talep etmiştir. Bu kredi de Japonya'nın ABD ile yaptığı anlaşma engeline takılarak verilememiştir.²⁶ Bu nedenle ABD'nin krize yönelik tavrı, krizle birlikte gerçekleşebilecek olan bölgesel işbirliği konusunda belirleyici olmuştur.

Krizden çıkmak için IMF'ye yönelmek durumunda kalan Güney Kore, IMF'nin borç vadesi uzatma aracı yardımını almış ve bunun karşılığında "IMF artı" reformlarını gerçekleştirmeyi ve bunda ABD maliye bakanlığının kendisine rehberlik edeceğini kabul etmiştir. Bu talepler genel hatlarıyla, kısa dönem yüksek faiz politikası, geniş kapsamlı yapısal reformlar ve sermaye pazarının tamamen açılmasıdır. ²⁷ Güney Kore'nin bu reformları tamamıyla kabul etmesinin sebebi hem krizden dolayı zor durumda olması hem de Güney Kore'nin döviz krizi öncesinde de halihazırda yapmak istediği reformlar ile benzerlik taşımasıdır.

IMF'nin ve ABD maliye bakanlığının talep ettiği Neoliberal reformlar, özellikle işçi hakları gibi konularda çeşitli eleştiriler almıştır. Bu reformlar sonrasında, işsizlik artmış, toplu işten çıkarmalar ve geçici ya da düzensiz işçi sayısında artış gibi sosyal problemler ortaya çıkmıştır.²⁸ Ancak bu reformlar, getireceği olumlu etkiler düşünülür hayata geçirilmiş ve reformların öngördüğü gibi Güney Kore'nin sermaye pazarı tamamen açılmıştır. Bu reformlardan sonra yabancı sermayenin ülkeye girişi hızlanmış ve yabancı yatırımcılar Güney Kore'deki mal varlıklarını artırmışlardır. 2004 verilerine bakıldığında, borsaya

²⁵ 이정환, 1997년 외환위기 와일본, 동서연구제28권 4호(Lee Jung-Hwan, *Korea's Financial Crisis in 1997 and Japan*, East and West Study, Vol: 28-4, 2016. s.35-57.)

²⁶이제민, 한국외환위기의 성격과결과 - 그논점과의미, 한국경제포럼제9권제2호(Lee Jay-Min, *The Nature and Consequences of the Korean Foreign Exchange Crisis*, Korean Economic Forum 9-2, July 2016, s. 92-93).

²⁷Ibid., s. 94-95.

²⁸ Kwang Yeong Shin, "Economic Crisis, Neoliberal Reforms, and the Rise of Precarious Work in South Korea", *American Behavioral Scientist*, Volume: 57, Issue: 3, 2013, s. 335-353.

kayıtlı şirketlerin sahip olduğu değerlerin yüzde 42'sinin yabancılara ait olduğu görülmüştür.²⁹

IMF reformlarının da etkisiyle krizden sonra Güney Kore ekonomisi toparlamaya çalışan hükümetler Neoliberal politikalara yönelmişlerdir. Hem Kim Dea-Joong hem No Mu-Hyun hükümetlerinin izlediği Neoliberal politikalar, Güney Kore ekonomik sisteminin değişmesine ve Samsung, LG gibi büyük firmaların ortaya çıkmasının yanında demokratikleşme gibi siyasal değişikliklere de sebep olmuştur.³⁰ Ayrıca bu dönüşüm, Güney Kore dış politikası üzerinde iç gelişmelerin ve 1997 krizinin etkilerini göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim Güney Kore, krizin etkilerinden kurtulmak için dışa açılma stratejisi izlemiştir³¹ ve buna yönelik pek çok tarafla STA imzalama girişimlerinde bulunmuştur. Buna yönelik olarak Kim Dea-Joong hükümeti Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Dış ticaret Bakanlığı Ofisi'ni kurmuştur. Bu hükümetten sonra 2003'te iktidara gelen No Mu-Hyun hükümeti de STA politikasını devam ettirmiş ve STA Yol Haritası (*Road Map*) hazırlamıştır.

²⁹ 이계민, 한국외환위기의 성격과 결과 - 그논점과 의미, 한국경제포럼 제9권제2호(Lee, *The Nature and Consequences of the Korean Foreign Exchange Crisis*, a.g.e., s.100-101.)

³⁰ Güney Kore'nin verimli olmayan kurumsal yönetim yapısı, döviz krizinin en önemli sebeplerinden birisidir ve Güney Kore 1998 yılından sonra ticaret hukuku değişikliği ile bu yapıyı iyileştirmiştir. Bu sayede Kore firmaların şeffaflığı yükseltilmiştir ve Kore firmaların Neoliberalizm tarzı hissedar değeri işletme kuralını benimsemesi Kore firmaların günümüzün global büyük firmaları olarak ortaya çıkmasına katkısı olmuştur.

³¹ 2007 yılının Aralık ayında yayınlayan KDI (*Korea Development Institute*) raporunda döviz krizinden sonraki 10 yıllık zaman zarfında Güney Kore'de özel sektör önderliğinde inovasyon çabası ile teknolojik gelişmeyi teşvik edecek bir gelişme stratejisi oluşturulurken devamlı ve istikrarlı bir gelişmenin mümkün olduğu öne sürülmüştür. Rapor, devlet önderliğindeki yatırım odaklı anlayışın devam etmesinin mümkün olmadığını döviz krizinin oldukça iyi gösterdiğini ifade etmektedir. Güney Kore'nin ekonomisi büyüdükçe ürün, finans, işçilik gibi alanlar derinleşmiş ve tüm bu alanları devletin kontrol etmesi imkansız hale gelmiştir. Raporda döviz krizinin aktif bir şekilde pazara karışmasının sınırlarını ve iç sanayi üretimini koruma politikalarının yarattığı zayıflıkları görünür kıldığı belirtilmiştir. Sonuçta döviz krizi pazarın devlet kontrolünden çıkarak serbestleşmesini, aynı zamanda da açılım stratejilerinin yeni bir anlayışla güçlenmesini sağlamıştır. Firmaların inovasyonu teşvik etmesinde önemli olan rekabetin oluşması ve dışa açılımdır. Daha önceki zamanlarda Güney Kore'nin ekonomik gelişmesi, devletin ihracata aktif şekilde destek vererek yurtiçi firmalarının yurtdışı rekabete çıkmasını sağladığı için gerçekleşebilmiştir. Güney Kore'nin yurtiçi pazarda rekabeti daha da canlandırması için yurtiçi ve yurtdışı açılımın hareketlendirmesi gerekmektedir. Bu nedenle döviz krizi sonrası dışa açılım ve rekabet ortamının yurtiçinde de sağlanması için STA'lar yapmak stratejik bir araç olarak işlevsel şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Güney Kore'nin Dışa Açılma Politikası ve AB ile STA Süreci

STA stratejisinde belirlendiği gibi, Güney Kore, çeşitli ülkelerle STA imzalamaya başlamıştır. Kısa vadede Singapur (Ocak 2004), EFTA (Ocak 2005) ve ASEAN (Şubat 2005) ile STA müzakerelerine başlayan Güney Kore, bundan sonra pek çok tarafla STA imzalamıştır. Güney Kore'nin yaptığı STA'lar Tablo 1'de gösterilmiştir. 2004 yılında AB ile STA müzakerelerine başlamak isteyen Güney Kore'nin AB'ye yaptığı STA teklifi ise AB tarafından reddedilmiştir.³² Daha sonra AB, 2006 yılında Güney Kore'ye STA imzalama teklifinde bulunmuştur.

AB'nin başlangıçta Güney Kore'nin teklifini reddetmesi ancak daha sonra Güney Kore'ye STA teklifinde bulunmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki, AB'nin daha öncesinde Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Turu Müzakereleri kapsamında bir politika geliştirerek ticaret politikasını belirlemek istemesidir. Ancak Doha Turu Müzakereleri başarısız olunca AB, 2006'da kendi politikasını geliştirmiştir. "Küresel Avrupa: Dünyada Rekabet" adını taşıyan bu stratejide AB, dünyaya açılmayı ve bu kapsamda birçok tarafla STA imzalamayı hedeflemiştir.³³ Güney Kore'de Asya bölgesinde AB için cazip bir imkan sunmaktadır. Bir diğer sebep, ABD'nin bölgede artan etkisidir. ABD ile bölgede rekabet etmek isteyen AB, ABD'nin Güney Kore ile STA müzakerelerine başlamasının ardından Güney Kore ile STA imzalamak istemiştir. Dolayısıyla Asya bölgesindeki küresel rekabet, STA imzalanmasının AB açısından sebeplerinden biridir. Son olarak, Güney Kore AB için önemli bir ticaret partneri olduğundan STA imzalamak iki taraf için de kazançlı bir durum olacaktır. Bütün bu sebeplerle AB, Şubat 2006'da Güney Kore'ye STA imzalama teklifinde bulunmuştur.

Bu teklif, Güney Kore'nin dışa açılma stratejisi ile uyumlu olduğundan Güney Kore tarafından da kabul görmüştür. Bunun ardından öncelikle 15 Mayıs 2006 tarihinde dış ticaret bakanları toplantısında STA müzakerelerine başlanmasına karar verilmiştir. Yapılan ön müzakerelerin ve resmi olarak müzakerelere başlanması kararının 1 Mayıs 2007'de ilan edilmesinden birkaç gün sonra 6 Mayıs 2007 tarihinde Seul'de düzenlenen dış ticaret bakanları toplantısında Güney Kore-AB STA müzakerelerinin başladığı açıklanmıştır.

³² "2004년에는 유럽연합이 FTA 제안거절(2004 Yılında AB, Güney Kore'nin STA Önerisini Reddetti, YTN haber, www.ytn.co.kr, 10.05.2007).

³³ *Global Europe: Competing in the World*, European commission External Trade, 2006, s.2

Liberal Hükümetlerarasıcılık akımından rasyonel aktörler olarak davranan taraflar, çıkarlarına uygun olduğu için STA imzalamak istemişler ve müzakerelere başlamışlardır. Liberal Hükümetlerarasıcılıkta müzakere süreci de oldukça önemlidir; çünkü bu süreçte tarafların politikalarını nasıl oluşturduğu, devlet altı aktörlerin davranışları ve bunların hükümetlerin müzakerelerinde nasıl rol oynadığı önemli bir konudur.

Güney Kore-AB STA'sı da kapsamlı bir STA olduğundan müzakere sürecinde birçok konu ve görüş ortaya çıkmış, iki taraf çıkarlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla 2007-2009 yılları arasında 8 kere müzakere masasına oturan taraflar arasında bu görüşmeler sırasında çözülemeyen sorunlar STA müzakere başkanlarının görüşmesi ve dış ticaret bakanlarının devreye girmesi ile çözülebilmektedir.³⁴ Böylelikle Güney Kore ve AB 15 Ekim 2009 tarihinde STA imzalanmış ve imzalanan STA 1 Temmuz 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

AB ve Güney Kore arasındaki en üst düzey kurumsal ilişki olma niteliği taşıyan STA, AB'nin o zamana kadar yapmış olduğu "ilk yeni nesil STA" ve en kapsamlı STA olma özelliğini de taşımaktadır.³⁵ İçeriğine bakıldığında ise Güney Kore-AB STA metni toplam 15 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin ardından ek ve protokol bölümleri de yer almaktadır. Bölüm 1'den 6'ya kadar "mallar", Bölüm 7 ve 8 "hizmetler" Bölüm 9'dan 13'e kadar "normlar" ve Bölüm 14 ve 15 "diğer" başlıkları altında ele alınmıştır.³⁶ Anlaşma metninin bölümleri ve başlıkları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Anlaşmaya göre, ticaret ürünlerindeki gümrük vergilerinin tamamı aşamalı olarak en fazla 7 yıl içerisinde kaldırılacaktır. Ancak bu durum sektörel olarak farklılıklar göstermektedir. Buna göre, Güney Kore'nin AB'ye ihraç ettiği otomobil parçaları, telsiz iletisim cihazları, düz ekranlar, buzdolabı, örgü kumaş gibi ürünlerde, AB'nin Güney Kore'ye ihraç ettiği araba parçaları, renkli TV, buzdolabı, dokuma elbisesi gibi ürünlerde gümrük vergisi anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren hemen kaldırılmıştır. AB'den Güney Kore'ye ihraç edilen ağır inşaat aletleri, diğer makina gibi 40 civarı üründe 7 yıl içinde gümrük vergi kaldırılması planlanmıştır. Bu ürünler, toplam ürün miktarının yüzde 0,5'i gibi

³⁴Kore-AB STA müzakere raporu, <http://www.fta.go.kr/eu/info/2/> FTA 포털, 한-EU FTA 협상일지. Kasım 2009.

³⁵The EU-Korea Free Trade Agreement in Practice, European Commission, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4878c0b2-58be-4db9-8984-8982c8fb84b1/language-en>, s.3, 2011.

³⁶산업통상자원부, 한-EU FTA 이행상황평가보고서(Kore-AB STA'sı Performans Değerlendirme Raporu, Kore Sanayi, Ticaret ve Enerji Bakanlığı, s. 15, 28.12.2016).

küçük bir oranı oluşturmaktadır. Güney Kore'den AB'ye ihraç edilen ürünlerden gümrük vergisinin kaldırılma süresi ise en fazla süre 5 yıldır.³⁷ Hangi ürünlerden ne kadar süre içerisinde gümrük vergilerinin kaldırılacağı Tablo 3'te gösterilmiştir.

STA'nın müzakere sürecinde devlet altı aktörlerin etkisi belirleyici olmuştur. Öncelikle çeşitli istişare mekanizmaları oluşturan Güney Kore hükümeti, sivil toplumun ve sanayi kuruluşları temsilcilerinin görüşlerini almayı önemsemiştir. Özellikle Güney Kore'deki sanayi kuruluşları AB ile STA yapılmasını desteklemiştir. Güney Kore'nin AB'ye önemli ihracat kalemlerinden olan otomobil, elektrik-elektronik gibi alanlardaki sanayi kuruluşları ve bunların dahil olduğu STA Özel Tedbir Komitesi gibi kuruluşlar, bu STA'dan kazanç sağlayacağı düşüncesinde olmuştur. Tarım alanında ise olumsuz etkilenecek domuz eti, süt tozu, peynir gibi süt ürünleri, üzüm ve kivi gibi ürünler olsa da, bu olumsuz etkinin ABD ile yapılan STA'ya kıyasla daha sınırlı olacağı düşünüldüğünden çok fazla tepki çekmemiştir. Dolayısıyla STA hakkında ülke içerisindeki aktörlerin olumlu tutumu, STA sürecini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır.³⁸

STA müzakereleri süresince STA'nın genellikle olumlu karşılanmasının sebeplerinde biri de hükümetin çeşitli mekanizmalar oluşturarak, sürekli olarak sivil toplumun görüşlerini almasıdır. Örneğin, Ticaret, Sanayi ve Enerji Bakanlığı, FKI (*Federation of Korean Industries/Kore Sanayi Federasyonu*), KITA (*Korean International Trade Association/Kore Uluslararası Ticaret Kuruluşu*), KCCI (*Korea Chamber of Commerce and Industry/Kore Sanayi ve Ticaret Odası*) gibi iş dünyasının önemli kuruluşlarının ve sanayi sektörünün temsilcilerinin yer aldığı Güney Kore-AB STA kamu-özel ortak konseyi bu araçlardan biridir. Ayrıca, basın da sürekli olarak süreçten haberdar edilerek kamuoyunun bilgilendirilmesi sağlanmıştır.

İlginç olan noktalardan bir diğeri ise, desteklerin ve tepkilerin Güney Kore hükümetin ve AB'nin tutumunu nasıl etkilediğidir. Güney Kore'ye bakıldığında, STA'ya karşı çıkan Kore Tarım İşadamları Konfederasyonu gibi bazı çiftçi kuruluşlarının bu tutumu STA'yı destekleyen diğer kuruluşların

---

³⁷삼성경제연구소, 한-EU FTA의 주요 타결 내용과 시사점 (*Kore-AB STA'sının Önemli İçerikleri ve Yansımaları*, Samsung Ekonomi Enstitüsü, Temmuz 2009, s. 5).

³⁸노순규, 한-EU FTA와 경제 전략. 한국기업경영연구원 (No Sun-Gyu, *Kore-AB STA'sı ve Ekonomik Strateji*, Kore Firma İşletme Araştırma Enstitüsü, s. 74-75, Ağustos 2009).

etkisiyle sonuçsuz kalmıştır.³⁹ Dolayısıyla, Liberal Hükümetlerarasıcılığın değerlendirilmesine uygun bir şekilde hükümet, toplumun tamamını değil yalnızca bir kısmının çıkarlarını temsil etmiştir ve bu kesim de devlet içerisindeki mücadeleyi kazanan kesim olmuştur.

STA müzakerelerinde öne çıkan ve hükümetlerin tutumunu etkileyen bir diğer sektör otomotiv sektörüdür. Bu sektör daha çok Güney Kore için değil, AB için endişe verici bir olmuştur. Özellikle AB pazarında Güney Kore ile rekabet eden AB üyesi ülkeler, -özellikle de üretim temeli zayıf olan AB üyesi ülkeler- Güney Kore otomobillerinin gümrük vergisi olmaksızın AB pazarına girmesine karşı çıkmıştır. Nitekim otomobil ürünleri Güney Kore'nin AB'ye olan ihracat ürünleri arasında ilk sırada yer almaktadır ve STA ile birlikte ihracat miktarının daha da artacağı öngörülmektedir.⁴⁰ Bu sebeple AB içerisindeki bazı dernekler bu konuda hassasiyetlerini göstermişlerdir; örneğin Alman Otomotiv Sanayisi Derneği (*German Association of the Automotive Industry-VDA*) STA'ya karşı çıkarak ek müzakere talep etmiştir. Ancak genel olarak AB'deki sanayi camiasını temsil eden gruplar (Almanya Ekonomi Federasyonu (*Federation of German Industries-BDI*) ve Business Europe gibi) STA'ya destek verdiğinden AB STA'yı imzalamaya karar vermiştir.⁴¹ Güney Kore de müzakere sürecinde çeşitli ziyaretlerde bulunarak AB ülkelerinin endişelerini gidermeye çalışmıştır. Güney Kore'de tarım sektörünün taleplerine benzer gelişen otomotiv sektörünün talepleri de Güney Kore'dekiyle benzer sonuçlanmıştır ve AB, STA'yı destekleyen çoğunluğun tutumuna bağlı kalmıştır.

Liberal Hükümetlerarasıcılığa göre müzakere süresince uzlaşmakta zorlanılan konularda, müzakere gücü devreye girer ve sonuç buna göre belirlenir. Toplum içerisinde bir konuda uzlaşısı ve talep ne kadar yüksekse, hükümetlerin o konuda daha fazla ısrarcı olacağı varsayılır. Buna göre, AB içerisinde de sadece belirli grupların STA'ya karşı çıkması ve çoğunluğun desteklemesi sayesinde AB, STA imzalama konusunda geri adım atmamıştır. Benzer şekilde, Güney Kore'nin ihracatı arasında en yüksek paya sahip olan

³⁹경향신문, 한겨레신문 2011.4.28일 기사(*Kore-AB STA Meclis Dış İşleri ve Dış Ticaret Komitesiden Onay Aldı*, KyungWhang Gazetesi ve HanGyeRea Gazetesi, 28 Nisan 2011).

⁴⁰송원근, 한-EU FTA의 자동차교역영향 및 EU 자동차시장분석, 한국경제연구원(Song Won-Kun, *Kore-AB STA'sının Otomobil Dış Ticaretine Etkisi ve AB Otomobil Pazarı Analizi*, Kore Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Aralık 2008, s. 13-16).

⁴¹ FTA 종합지원포털한-EU FTA, 자동차업계반발에도 의회비준예상(*Kore-AB STA, Otomotiv Sanayisi Derneğinin Karşı Çıkmasına Rağmen Meclisten Onay Alacak*, www.fta.go.kr, 18.06.2010).

otomotiv konusunda Güney Kore ısrarcı davranmış ve müzakerenin sonucunu belirlemiştir.

STA müzakereleri üzerinde etkili olan bir diğer konu ise Güney Kore-ABD STA'sıdır. Bu STA, hem müzakerelere başlanması noktasında etkili olmuştur (çünkü AB, Güney Kore'nin ABD ile STA müzakerelerine başlamasının adından bölgede ABD ile rekabet edebilmek için Güney Kore'ye STA teklifinde bulunmuştur) hem de müzakere sürecinde birçok konunun tartışılmasında örnek oluşturarak Güney Kore-AB STA'sının müzakere sürecini kolaylaştırmıştır. Bu müzakerelerin seyri, Liberal Hükümetlerarasıcılığın devletler arası müzakerelerin hükümetlerarası analizi aşamasında belirtildiği gibi, mevcut koşullar ve anlaşmaların yapılmakta olan anlaşmaları etkileyebileceği varsayımına uygun bir şekilde gelişmiştir.

Çeşitli iç ve dış politika unsurlarının müzakere sürecinde etkili olduğu Güney Kore-AB STA'sı, tarafların uzlaşısıyla uygulamaya konmuştur. Kapsamlı bir anlaşma olması ve iki taraf için de önemi düşünüldüğünde, anlaşmanın uygulanmaya başlandıktan sonra etkin sonuçlar ortaya doğuracağı beklentisi ortaya çıkmıştır.

Güney Kore-AB STA'sının Sonuçları

Güney Kore-AB STA'sı, kapsamlı bir anlaşma olduğundan iki tarafın ticari ilişkilerini etkileyecek güce sahiptir. Genel olarak bakıldığında anlaşma, iki tarafın birbirleriyle olan ticaretini artırmıştır. Örneğin, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden önceki yıl olan 2010 verileriyle, anlaşmanın üzerinden 7 yıl geçmesinde sonra ortaya çıkan 2018 verileri kıyaslandığında, AB'nin Güney Kore'ye ihraç ettiği ürünlerin miktarı yüzde 77 oranında artmıştır.⁴² Güney Kore açısından bu oranda bir artış gözlemlenememiştir. STA öncesi dönem olan 2005-2010 yılları ile STA sonrası ilk beş yıllık dönem olan 2011-2015 yılları karşılaştırıldığında ortalama yüzde 5,3 artış yaşandığı görülmüştür. Aynı dönemlerde Güney Kore'nin AB'den ithalatı da STA ortalama yüzde 13,6 oranında artış kaydetmiştir.⁴³ Dolayısıyla, anlaşmada AB'nin Güney Kore'ye yaptığı ihracatla kıyaslandığında Güney Kore'nin AB'ye yaptığı ihracatın oranındaki artış düşük kalmıştır. Güney Kore'de STA'ya yönelik endişe uyandıran bu durumun sebepleri arasında, AB'de 2009 yılında başlayan ve

⁴²*Individual reports and info sheets on implementation of EU Free Trade Agreements*, https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/october/tradoc_157473.PDF, s.23, 2018.

⁴³*Kore-AB STA Performans Değerlendirme Raporu*, a.g.e., s. 362-363

etkileri STA imzalandıktan sonra da devam eden kriz gösterilebilir. Nitekim, Güney Kore'nin Japonya, Çin gibi rakiplerine kıyasla AB'deki pazar payı ve rekabet gücü artmıştır.⁴⁴ İki taraf aynı oranda artış kaydedemese de anlaşmanın her iki tarafın da birbirleriyle olan ticaret kapasitesini yükselttiği söylenebilir.

Ticaret dışındaki alanları da kapsayacak şekilde yürütülmüş olan niteliksel çalışmalar da Güney Kore-AB STA'sının rakamların ötesinde ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını ölçmeye çalışmıştır. Bu çalışmalardan biri de Eylül 2016'da yapılan QAS (*Qualitative Assessment Study / Niteliksel Değerlendirme Çalışması*)'tır. Bu çalışmaya katılan toplam 189 katılımcıdan, girişimcilerin dörtte üçünden fazlasının sundukları ürün ve hizmetleri geliştirdikleri, var olan ürünlerinin yelpazesini genişlettikleri, daha fazla tedarik zincirine katılma şansı buldukları, yeni ürünler geliştirdikleri ya da süreçlerini yeniledikleri sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁵ Bu da anlaşmanın sadece ihracat üzerinde değil, aynı zamanda üretim süreçlerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Böylelikle ekonomik amaçlarına ulaşan STA, aynı zamanda etkili ve verimli bir ticari ve ekonomik sistemin oluşmasına katkı sağlamıştır.⁴⁶

Civic Consulting ve Ifo Institute'un 2017 yılında yaptığı bir başka çalışma da bu sonuçlarla benzerlik göstermektedir.⁴⁷ Bu çalışmada da katılımcılar, ürünlerin ve hizmetlerin kalitesi, fiyatları, sürdürülebilirliği, tüketici hakları, tüketicinin korunması gibi konularda genellikle olumlu görüş bildirmişlerdir. Ancak sürdürülebilir kalkınma, sosyal etkiler, çevresel etkiler ve insan hakları gibi ekonomik konuların dışındaki sorularda STA'nın katkısının olmadığını düşünenlerin sayısı daha fazla olmuştur. Bu sebeple STA, ekonomik etkileri bakımından daha fazla öne çıkmaktadır.⁴⁸

Liberal Hükümetlerarasıcılık bakımından anlaşmanın ve anlaşma sonuçlarının en öne çıkan yanı, teorinin liberal yönüne de uygun olacak şekilde, ekonomik çıkarların rasyonel aktörlerin davranışlarını belirlediği ve çıkarlarını takip eden devlet altı aktörlerin desteğiyle hükümetlerin STA imzalama

⁴⁴최성근, 한-EU, 한미 FTA의 성과 비교 분석, 현대경제연구원(Sung-Kwun Choi, *Kore-AB, Kore-ABD STA'sının Sonuçlarının Karşılaştırmalı Analizi*, Hyundai Ekonomi Enstitüsü, Mayıs 2015, s.2-7).

⁴⁵ *Assessing the Result of the EU-Korea Free Trade Agreement*, 2016. https://ec.europa.eu/sites/ecas/files/eu-rok_fta_results_handbook_en.pdf, s.2, 2017.

⁴⁶ Ibid, s.18.

⁴⁷ *Evaluation of the Implementation of the Free Trade Agreement between the EU and its Member States and the Republic of Korea – Stakeholder Consultation Report*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/june/tradoc_155674.pdf, 2017.

⁴⁸ Ibid.

girişiminde bulunduğudur. Anlaşma sonuçlarının da gösterdiği gibi, ekonomik çıkarların belirleyici olduğu Güney Kore-AB STA'sının etkileri de ekonomik alanlarda kendini göstermiştir.

Liberal Hükümetlerarasıcılık, uluslararası aktörlerin rasyonel hareket ettikleri varsayımında bulunmuştur ki Güney Kore de AB'de çıkarlarına uygun şekilde STA müzakerelerine başlamış ve bu müzakereleri yürütmüştür. Anlaşma sonuçları, iki tarafın da çıkarlarına uygun hareket ettiğinin göstergesi olarak düşünülebilir, çünkü iki tarafın da kazandığı bir durum söz konusudur.

Ulusların tercih oluşumu aşamasında ise yine hükümetler, iç politikadaki çıkar gruplarının taleplerine göre kararlar vermişlerdir ve anlaşma bu taleplerin etkileriyle ortaya çıkmıştır. Tarım ve otomotiv sektöründeki müzakere sürecinde yaşanan gelişmeler bunun bir örneği olarak düşünülebilir.

Devletlerarası müzakerelerin hükümetler arası analizinde ise, hükümetlerin inisiyatifleri öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, iki tarafın hükümetleri de politika yapımında en son karar veren aktör konumunda olmuştur. Yine anlaşmanın hükümetlerin karar verdiği yeni stratejiler sonucunda gerçekleştirilmiş olması Liberal Hükümetlerin bu varsayımına uygun bir durumdur. Güney Kore-AB STA'sının sonuçları da, Liberal Hükümetlerarasıcılığın açıkladığı analiz aşamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu varsayımları doğrulamıştır.

Sonuç

Güney Kore-AB STA'sı, Güney Kore'nin değişen dış politikasının bir parçası olarak imzaladığı STA'ların en önemlilerinden biridir. Gerek AB'nin Güney Kore için önemli bir dış ticaret partneri olması, gerekse Güney Kore'nin 1997 krizinden sonra benimsediği yeni dış politika stratejisini uygulamak için büyük bir fırsat olarak görülmesiyle AB, Güney Kore'nin STA yaptığı taraflar arasında öne çıkmaktadır.

Söz konusu STA, AB'nin o zamana kadar imzaladığı en geniş kapsamlı STA olması suretiyle AB gibi önemli bir pazarda Güney Kore'nin etkinliğini artıracak olması ve daha sonra yapılacak olan STA'lara örnek teşkil edebilecek olması bakımından küresel olarak etkileri olan bir anlaşmadır. Bölgesel olarak ise, Japonya ve Çin gibi bölgedeki aktörlerin AB pazarındaki varlığını ve rekabet gücünü etkileyebilecek bir niteliktedir. Ayrıca, kalkınma modelleri açısından Güney Kore ile benzer süreçler yaşamış bölgesel aktörler için de Güney

Kore'nin krizden çıkış stratejisinin bir parçası olarak düşünülen STA, yine örnek oluşturabilecektir.

Küresel ve bölgesel etkileri olan Güney Kore-AB STA'sı bu çalışmada Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisi bakımından incelenmiştir. Sonuç olarak, Güney Kore-AB STA'sına giden sürecin, bu sürecin kazanımlarıyla STA imzalanmasına karar verilmesinin, AB ile yapılan STA müzakerelerinin ve anlaşmanın sonuçlarının Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisinin varsayımlarına uygun bir şekilde geliştiği çıkarımına varılmıştır. Her iki taraf için de rasyonel bir seçimin ve iç ve dış politikadaki gelişmeler sebebiyle ortaya çıkan koşulların sonucu olarak gerçekleştirilen STA'da hükümetler, hükümetlerin karar almasında etkili olan iç politika aktörleri ve müzakere koşullarını etkileyen iç ve dış şartlar, Liberal Hükümetlerarasıcılık bakımından önemli konuları oluşturmuştur.

Özellikle Liberal Hükümetlerarasıcılıkta önemli bir yeri olan ulusların tercih oluşumunun liberal teorisi düşünüldüğünde, ekonomik çıkarların tercih oluşumunda etkili olması ve devletlerin içerisindeki grupların kendi ekonomik çıkarlarını korumak adına dış politikanın belirlenmesine olan etkisi, Güney Kore ve AB örneklerinde açıkça görülmektedir.

Güney Kore'nin yaşadığı 1997 krizi ve sonrasındaki siyasal ve sosyal değişimler, ülke içerisindeki sivil ve siyasal aktörlerin davranışını şekillendirmiş ve Güney Kore'nin geleneksel devlet temelli kalkınma politikalarından vazgeçerek Neoliberal politikalar izlemesine ve ticarete serbestliği savunmasına sebep olmuştur. AB için de küresel çaptaki rekabetleri ve vatandaşlarının çıkarlarını korumak istemesi bakımından bu tür kapsamlı anlaşmalar yapmak ve bunu Asya'daki önemli aktörlerden biri olan Güney Kore ile yapmak rasyonel bir tercih olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, Güney Kore-AB STA'sını tarafların iç dinamiklerini ve değişen politikalarını küresel şartlarla birlikte göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken, Liberal Hükümetlerarasıcı bir analizle söz konusu STA'yı ele almış ve hem müzakere sürecinin hem de STA'nın Liberal Hükümetlerarasıcılığın varsayımlarına uygun şekilde gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır.

Son olarak, bir entegrasyon teorisi olarak da düşünülebilecek olan Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisine göre, hükümetler, daha ileri bir işbirliği ve entegrasyon için adım atabilmektedirler. Buna göre, başlangıçta tarafların ekonomik ve ticari kaygılarının bir sonucu olarak imzalanan STA'nın sonrasında

imzalanan çerçeve anlaşması ve ilan edilen stratejik ortaklık ile birlikte siyasi olarak da ilişkileri geliştirdiği görülmüştür. Dolayısıyla, çıkarlarının gerektirdiği şekilde davranan rasyonel aktörler olan devletler ve bunların temsilcisi niteliğindeki hükümetlerin çıkarları devam ettiği sürece ilişkileri daha da derinleştirme yönünde adım attıkları Güney Kore ve AB örneğinde de görülmüştür.

Tablo 1: Güney Kore'nin STA İmzaladığı Ülkeler

Ülkeler	Müzakereye Başlama Tarihi	STA İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Girme Tarihi
Şili	Aralık 1999	Şubat 2003	Nisan 2004
Singapur	Ocak 2004	Ağustos 2005	Mart 2006
EFTA	Ocak 2005	Aralık 2005	Eylül 2006
ASEAN	Şubat 2005	Ağustos 2006	Haziran 2007
ABD	Haziran 2006	Haziran 2007	Mart 2012 (Aralık 2010'da ek müzakerere)
Hindistan	Mart 2006	Ağustos 2009	Ocak 2010
AB	Mayıs 2007	Ekim 2009	Temmuz 2011
Peru	Mayıs 2009	Kasım 2010	Ağustos 2011
Türkiye	Mart 2010	Mart 2012	Mayıs 2013
Avustralya	Mayıs 2009	Şubat 2014	Ekim 2014
Kanada	Temmuz 2005	Haziran 2014	Ocak 2015
Çin	Mayıs 2012	Şubat 2015	Aralık 2015
Yeni Zelanda	Aralık 2013	Aralık 2014	Aralık 2015
Vietnam	Ağustos 2012	Mart 2015	Aralık 2015
Kolombiya	Aralık 2009	Ağustos 2012	Temmuz 2016

Kaynak: www.fta.go.kr

Tablo 2: Kore-AB STA Metninin Yapısı ve Başlıkları

	Bölüm	Bölümlerin Başlıkları
Mallar	1	Amaçlar ve Genel Tanımlar
	2	Ulusal Uygulamalar ve Malların Pazar Erişimi
		Gümrük Vergilerinin Kaldırılması Üzerine Ek
		Elektronik, Motorlu Taşıtlar ve Parçaları, Ecza Ürünleri ve Medikal Aletler, Kimyasallar Üzerine Ek

	3	Ticari Yollar
	4	Ticaretin Önündeki Teknik Engeller
	5	Tıbbi ve Bitkisel Tıpla İlgili Önlemler
	6	Gümrük ve Ticaretin Kolaylaştırılması
Hizmetler ve Normlar	7	Hizmet, Kuruluş ve Elektronik Ticareti
	8	Ödemeler ve Sermaye Hareketleri
	9	Hükümet Alımları
	10	Fikri Mülkiyet
	11	Rekabet
	12	Şeffaflık
Diğer	13	Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma
	14	Anlaşmazlık Çözümü
Protokol	15	Kurumsal, Genel ve Son Hükümler
		Yönetimsel İşbirliği Yöntemlerinin ve Ürünlerin Menşelerinin Tanımlanmasına İlişkin Protokol
		Gümrük Konularında Ortak Yönetim Yardımı Protokolü
		Kültürel İşbirliği Üzerine Protokol

Kaynak: Kore-AB STA Metni

Tablo 3: Sanayi Ürünlerinde Gümrük Vergisinin Kaldırılma Süreçleri

Süreç	AB'den Güney Kore'ye ihraç edilen Ürünlerin STA Öncesi Gümrük Vergisi	Güney Kore'den AB'ye İhraç Edilen Ürünlerin STA Öncesi Gümrük Vergisi
Hemen	Araba parçaları, renkli TV, buzdolabı (hepsi %8), dokuma elbise vb. (%8~13)	Buzdolabı (%1,9), araba parçaları (%4,5), telsiz iletişim cihazları (%2~5), düz ekran (%3.7), örgü kumas (%8) vb.
3 yıl içinde	İlaç (%6,5), kozmetik ürün, orta/büyük araba(hepsi %8) vb.	Lastik(%2,5~4,5), rulman (%8), orta/büyük araba (%10) vb.
5 yıl içinde	Yapıştırıcı (%6,5), küçük araba (hepsi %8) vb.	Renkli TV, kamera, küçük araba(hepsi %8) vb.
7 yıl içinde	Ağır inşaat aletleri (%8), diğer makina(%16) vb.	Yok

Kaynak: Kore Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı (2009)

Kaynaklar

Andrew Moravcsik, “Liberalism and International Relations Theory”, Paper No: 92-6, *Harvard University Center for European Studies*, 1992.

Andrew Moravcsik, “Negotiating the Single European Act: National Interest and Conventional Statecraft in the European Community”, *International Organization*, Vol: 45, No: 1, 1991.

Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 31, No: 4, 1993.

Ann P. Branch ve Jakob C. Ohrgaard, “Trapped in The Supranational-Intergovernmental Dichotomy: A Response to Stone Sweet and Sandholtz”, *Journal of European Public Policy*, Vol.6 No: 11999.

Assessing the Result of the EU-Korea Free Trade Agreement, 2016. https://ec.europa.eu/sites/ecas/files/eu-rok_fta_results_handbook_en.pdf, 2017.

Evaluation of the Implementation of the Free Trade Agreement between the EU and its

Global Europe: Competing in the World, European commission External Trade, 2006.

Individual reports and info sheets on implementation of EU Free Trade Agreements, https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/october/tradoc_157473.PDF, 2018.

Member States and the Republic of Korea – Stakeholder Consultation Report, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/june/tradoc_155674.pdf, 2017.

Neil Nugent, *Government and Politics of the European Union*, Palgrave, 2017

The EU-Korea Free Trade Agreement in Practice, European Commission, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4878c0b2-58be-4db9-8984-8982c8fb84b1/language-en>, 2011.

경제위기 10년: 평가와 과제(*Ekonomik Kriz Sonrası 10 Yıl: Değerlendirme ve Görevler*, KDI, Aralık 2007).

경제기획원, 경제기획원 30년사 II(1981-1992): 자율개방시대의경제정책(*30 year History of Economic Planning Board II (1981-1992): Economic Policy of Autonomic open Era*, Economic Planning Board, 1994).

김종엽, 박형준, 정태인, 한홍구, 새로운동아시아질서와 87년 체제, 창작과비평 2005년봄호(Kim Jong-Yup, Park Hyung-Joon, Jung Tea-In, Han Hong-koo, *New East Asia Environment and 1987 year system*, The Quarterly Changbi, 2005).

삼성경제연구소, 한국경제 20년의 재조명 - 1987년 체제와 외환위기를 중심으로(1987 Yılı Sistemi ve Döviz Krizi Odaklı olarak Güney Kore Ekonomisinin 20 Yılı'nın Tekrar Aydınlatılması, Samsung Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ekim 2006).

이정환, 1997년 외환위기와 일본, 동서연구제28권 4호(Lee Jung-Hwan, *Korea's Financial Crisis in 1997 and Japan, East and West Study*, Vol: 28-4, 2016).

이제민, 한국외환위기의 성격과 결과 - 그 논점과 의미, 한국경제포럼제9권제2호(Lee Jay-Min, *The Nature and Consequences of the Korean Foreign Exchange Crisis*, Korean Economic Forum 9-2, July 2016).

2004년에는 유럽연합이 FTA 제안거절(2004 Yılında AB, Güney Kore'nin STA Önerisini Reddetti, YTN haber, www.ytn.co.kr, 10.05.2007).

산업통상자원부, 한-EU FTA 이행상황평가보고서(Kore-AB STA'ın Performans Değerlendirme Raporu, Kore Sanayi, Ticaret ve Enerji Bakanlığı, 28.12.2016).

삼성경제연구소, 한-EU FTA의 주요 타결 내용과 시사점 (Kore-AB STA'sının Önemli İçerikleri ve Yansımaları, Samsung Ekonomi Enstitüsü, Temmuz 2009).

노순규, 한-EU FTA와 경제전략. 한국기업경영연구원(No Sun-Gyu, *Kore-AB STA'sı ve Ekonomik Strateji*, Kore Firma İşletme Araştırma Enstitüsü, Ağustos 2009).

경향신문, 한겨레신문 2011.4.28일 기사(Kore-AB STA Meclis Dış İşleri ve Dış Ticaret Komitesiden Onay Aldı , KyungWhang Gazetesi ve HanGyeRea Gazetesi , 28 Nisan 2011).

최성근 , 한-EU, 한미 FTA의 성과 비교 분석, 현대경제연구원(Sung-Kwun Choi, *Kore-AB, Kore-ABD STA'sının Sonuçlarının Karşılaştırmalı Analizi*, Hyundai Ekonomi Enstitüsü, Mayıs 2015).

송원근, 한-EU FTA의 자동차 교역영향 및 EU 자동차 시장 분석, 한국경제연구원(Song Won-Kun, *Kore-AB STA'sının Otomobil Dış Ticaretine Etkisi ve AB Otomobil Pazar Analizi*, Kore Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Aralık 2008).

FTA 종합지원포털 한-EU FTA, 자동차업계 반발에도 의회 비준 예상(Kore-AB STA, *Otomotiv Sanayisi Derneğinin Karşı Çıkmasına Rağmen Meclisten Onay Alacak*, www.fta.go.kr, 18.06.2010).

Kore-AB STA müzakere raporu, <http://www.fta.go.kr/eu/info/2/> FTA 포털, 한 EU FTA 협상일지. Kasım 2009.